

Positivismin kriticosta positivistiksi

Juha Manninen

Puhe Wienin piirin ”jäsenistä” on metaforien käyttöä. Jäsenkirjoja ei tunnettu, jollei sellaiseksi katsota Schlickiltä saatua kutsua torstaiseminaariin. Kaikkiaan Wienin piiri ja looginen empirismi olivat olennaisia erikantaisuuksia ja muuttuvia käsityksiä sisältäviä prosesseja, vain eräänlainen verkosto, kuten nykyisin sanottaisiin. Tässä verkostossa Kaila oli kiistatta mukana. Siihen hän halusi vetää oppilaansakin.

Syyskuun alussa 1929 Eino Kaila lähetti kaksi kirjettä Rudolf Carnapille. Ne osoittivat taakse jääneen Wienin matkan väittelyissä esiin nousseiden kysymysten jatkuvasti askaruttavan Kailaa, kuten Carnap vastauskirjeessään 26.9.1929 (Georg Henrik von Wrightin kokoelma, jatkossa *GHvW*) mainitsi.

Carnap kertoi Wienin piirin yhdessä Berliinin ryhmän kanssa Prahassa toista viikkoa aikaisemmin menestyksellisesti pitämästä konferenssista, lähetti Kailalle tämän opetustarkoituksia varten tilaamat kymmenen kappaletta tuoretta logiikan ja relaatioteorian oppikirjaansa sekä totesi Kailan jo saaneen Ernst Mach -yhdistykseltä piirin katsomusten juuri ilmestyneen ohjelmallisen esittelykirjansen *Wissenschaftliche Weltauffassung: Der Wiener Kreis*: ”Ehkä se kuitenkin pystyy antamaan ulkopuoliselle ensimmäisen, epätäsmällisen vaikutelman asenteemme suunnasta ja kiihottaa häntä enempiin perehtymiseen.” Pamfletissa kerrottiin Kailastakin Wienin piiriä ”lähellä olevana”.

Kaila jatkoi välienselvittelyään Carnapin *Aufbau*n kanssa. Alun perin kirjoitetusta artikkelista paisui vuoden kuluessa pieni kirja, joka ilmestyi nimellä *Der logistische Neupositivismus: Eine kritische Studie* (1930) Turun yliopiston julkaisusarjassa.

Carnapia vastaan

Kailan kirjalleen antama otsikko oli nimitys, jota Kaila ei käyttänyt omasta kannastaan. Kysymys oli Carnapin ”loogisen uuspositivismin” kriittisestä arvioinnista. Carnap itse oli huomauttanut, että psyykkiseen perustuva järjestelmämuoto on tavallisesti positivistisen suunnan teorioiden perustana, erityisesti sensualismin. Kannanoton sellaisiin järjestelmiin piti kuitenkin jäädä metafyyssisenä metodisloogisen konstituutioteorian ulkopuolelle. Kailaa tämä ei vakuuttanut, koska Carnapin teoksensa pohjaksi valitsena maailmankonstruktion ”tiedonmukainen tie” kuitenkin lähti aistivaikutelmista.

Kaila arvioi teoksen heti uuden suunnan klassikoksi ennen muuta sen historiallisen oikearvon vuoksi, joka sillä oli liittyessään ajatuksellisesti matemaattisen formalisoinnin ja aksiomatisoinnin sekä fysikaalisen yksinkertaisuuden ja taloudellisuuden tavoitteisiin samoin kuin ”verifioimattoman poissulkemiseen (suhteellisuusteoria!)” (s. 7-8). Teoksen tehtäväksi hän näki antaa näille eri aloilla esiintyvälle suuntauksille yleinen filosofinen oikeutus. Kaila rinnasti teoksen epäroimattä Kantin puhtaan järjen kritiikkiin ja sen tapaan oikeuttaa filosofisesti newtonilainen luonnontiede. Samalla Kaila halusi varoittaa vastaavasta uuden ”hengensuunnan” absolutisoimisen vaarasta. Vaikka tietyt periaatteet olivat niille kuuluvilla alueilla tarpeellisia ja suorituskykyisiä, niitä ei pitänyt yleistää rajattomasti.

Loogisen uuspositivismin seuraamukset olivat Kailan mukaan hirmuiset ja ”katastrofaaliset” (s. 11). Ei riittänyt, että Carnap katsoi realismikiistan mieltä vailla olevaksi. Hän myös katsoi toisten sielunelämästä tehtävät päätelmät pelkiksi lyhenteiksi havaitusta käytäytymisestä. Tieteelliset ennusteet typistyivät Carnapilla tavaksi puhua jo tapahtuneesta. On

helppo havaita, että Kailan myönteinen ensivaikutelma oli etenkin Wienin matkan jälkeen kääntynyt jyrkäksi kritiikiksi. Järkyttyneenä Kaila esitti, että jos Carnapin tulokset pätevät, ne merkitsivät kaiken filosofian loppua. Samoin ne kuihduttaisivat empiirisen tutkimustyön, sillä tieteen realistinen kieli oli enemmän kuin pelkkä puhetapa. Se oli "tieteen elävän *sielun ilmaus*" (s. 11). Kun järjestelmän seuraamukset tällä tavoin olivat "absurdit" ja "moströösit", niin mistä oli löydettävissä sen virheellisyys?

Esiteltyään Carnapin tarjoamaa tiedon rationaalista rekonstruktiota Kaila kohdisti epäilyt sen ekstensionaaliseen kieleen. Hän arveli, että relaation suunnassa on kyymys ajan koetusta suunnasta. Elämyksellinen aika ei ollut rakennettavissa Carnapin menetelmällä. Tässä Kaila käytti Carnapia vastaan Martin Heideggerin julkaisemia Edmund Husserlin luentoja ajan tietoisuuden fenomenologiasta ja niihin sisältyvää intentionaalista käsitteenmuodostusta, erityisesti ajatuksia "retentiosta", "pro-tentiosta" ja esineen "halosta". Hän viittasi tuekseen myös Wienin piirin fenomenologijäseneen Felix Kaufmanniin. Tällaiselta pohjalta Kaila uskoi pystyvänsä kumoamaan sen Carnapin käsityksen, että tieteelliset väittämät eivät sisältäisi tulevaisuutta.

Carnapin ekstensionaalisuusteestistä ja hänen kvasianalysiksi nimittämästään metodista seurasi, että kahta alkeistason muuhun palautumatonta käsitettä ei pystynyt erottamaan toisistaan merkityksensä puolesta. Mutta juuri niin Kailan mukaan piti pystyä tekemään. Kun mennyt ja tuleva eivät olleet Carnapilla erotettavissa, Kaila tiivistä Husserliin nojautuen kantansa siihen, että "ajattelemme jokaista mennyttä nykyhetkessä ja jokainen nykyhetki sisältää intentioita – välittömään tai muistettuun – menneeseen" (s. 79). Jokaiselle havaitulle rajalle oli oletettava sen "tuolle puolen jäävä" määrittämätön moninaisuus ja ajalle puolestaan "tulevaisuus", josta Kailan mukaan seurasi, että Carnapin ratkaistavuusteesti ei voinut rajoituksitta päteä. Tulevaisuutta koskevat väitteet olivat ratkaistavissa vain tietyllä todennäköisyydellä, Kaila selitti Reichenbachiin liittyen.

Kaila otti tarkasteluun Carnapin järjestelmän ainoan sisällöllisen suhteen, samankaltaisuuden muistuman. Sen piti Carnapin mukaan olla psykologinen tosiasia. Carnapin teoria rakentui tässä kohdin sille psykologiselle edellytykselle, että koetun elämysvirran jokai-

nen leikkaus voidaan ajatella yksinkertaiseksi, analysoimattomaksi laaduksi. Tämän lähtökohdan Kaila väitti psykologisesti mahdottomaksi. Havaitulla oli hänen mukaansa päinvastoin "alkuperäinen *sisäinen moninaisuus*" (s. 52). Carnap perusteli näkemystään viittauksin hahmopsykologeihin ja hän todella oli hylännyt hahmopsykologien arvosteleman havaintojen atomistisen, mosaiikkimaisen rakenteen, mutta Kaila saattoi selittää, että tämä oli pelkästään hahmopsykologian negatiivinen, ei sen positiivinen puoli.

Kaila kävi selvittämään tilannetta juurta jaksain lukuisin esimerkein näkö- ja kuulohavainnon alueilta. Ammattimaisena psykologian tutkijana ja aiheesta aikaisemmin kirjoittaneena hän oli hyvin perillä etenkin berliinilästen Max Wertheimerin ja Kurt Koffkan tutkimuksista ja teorioista samoin kuin niihin johtaneesta kehityksestä. Kun Carnap itse elämysvirtaa käsitellessään tukeutui näihin kirjoittajiin, kritiikki oli vakava. Wertheimerin kokeelliset tutkimukset olivat johtaneet siihen johtopäätökseen, että täytyi hylätä näkemys havaitun rakenteen jokaista osaa vastaavista yksittäisistä aistitiedoista, joita olisi mahdollista käsitellä toisistaan eristettyinä. Havaitsimme suoraan monimutkaisia hahmoja.

Kritiikki kyseenalaisti Carnapin metodin käytön havainnon yhteydessä. Esimerkiksi jokaiseen näköhavaintoon liittyi aivan alkupe-raisesti tausta, ympäristö tai raja, mihin Husserl oli kiinnittänyt huomiota. Ne eivät olleet mitään jälkikäteen mukaan tuotua, päättelyyn perustuvaa. Nähdyllä maailmalla oli alunalkaen tietty sisäinen moninaisuus. Se ei ollut viipaloitavissa Carnapin yksinkertaisiksi laaduksi. Kaila ei sinänsä kiistänyt Carnapin metodia. Sen paikka vain oli huomattavasti havaintojen maailmaa korkeammalla abstraktiotasolla. Carnapin virhe oli juuri sen absolutisoimisessa, yrityksessä käyttää sitä yleispätevästi sellaiseen tiedonmuodostuksen pohjana olevaan tasoon, johon se ei modernin empiirisen psykologian filosofisesti katsoen "antiempirististen" tulosten vuoksi soveltunut.

Edelleen Kaila kiisti carnapilaiset korrektilt pöytäkirjat esiintyneestä elämysten virrasta. Pöytäkirjoja ei voinut olettaa annetuiksi, vaan niihin tuli voida kohdistua myös epäilyn. Uni ja todellisuus tuli voida erottaa toisistaan. Tieteessä käsitteenmuodostus saattoi poiketa ja poikkesikin havaitun maailman selvyyksistä, jotka eivät sellaisenaan soveltuneet sen pohjaksi. Realistisen asenteen käyttökelpoisuus

tulisi jatkossakin tavalla tai toisella myöntää.

Juuri samoin kuin ”havaintomme esiintyvät eletyn ajan ja havaintoavaruuden taustaa vasten, samoin fysikaaliset mittaukset edellyttävät aina jonkin avaruudellis-ajallisen koordinaattijärjestelmän” (s. 80-81). Kaikilla kokemuksen tasoilla havaintojen tekeminen edellytti avaruudellis-ajallista taustaa, vaikka tuo tausta olikin modernissa fysiikassa toisenlainen kuin välittömässä kokemuksessa. Kaila uskoi edelleen todellisuuden käsitteen olevan määriteltävissä vain todennäköisyyden käsitteen avulla: välittömät havainnot olisivat jonkinlaisia otoksia ”todennäköisyyskentästä”. Niiden kautta oli silti ”tietty kaiken tieteen realismi annettu” (s. 83).

Tieteellinen havainto edellytti tyypillisen avaruudellis-ajallisen viitetaustan tuomista mukaan. Pelkkä äänten kuuleminen ja värien näkeminen eivät olleet tieteellisiä havaintoja, ei myöskään lukujen liittäminen kuultuun ja nähtyyn. Mittaamisessa välittömästi havaittu oli suhteutettava numeerisesti avaruudellis-ajallisesti kuvattuihin reaaliobjekteihin. Tällainen fysikaalinen metodi oli varovaisen realismin ilmentymä ja ensisijainen muihin havaitsemismuotoihin verrattuna. Sen ansiosta koetun laadun hävisivät ja korvautuivat määrällisillä suhteilla. Galilei oli väittänyt luonnon kirjan kirjoitetuksi ”geometrisin kuvioin”. Se toisin sanoen, Kaila päätteli, ”sisältää vain avaruudellis-ajallisia suhteita” (s. 87).

Käsittely Wienin piirissä

Loppuvuodesta 1930 Carnapilla oli Kailan teos *Der logistische Neupositivismus* käsissään. Hän luki sen kahteen kertaan, huolellisesti.

Noihin aikoihin Schlickin opastuksella opiskellut Rose Rand alkoi pitää Wienin piirin kokouksista pöytäkirjaa, joka on säilynyt. Piirin kotikaupungissa nykyisin aktiivisesti toimivan Institut Wiener Kreisin johtaja Friedrich Stadler on julkaissut ne teoksessaan *Studien zum Wiener Kreis: Ursprung, Entwicklung und Wirkung des Logischen Empirismus im Kontext* (1997; myös englanniksi).

Varhaisimmat muistiinmerkinnät ovat kokouksesta 4. joulukuuta 1930 ja Kailan kirjaa käsiteltiin seuraavalla viikolla, 11. joulukuuta. Myös tuo varhaisempi istunto on mainitsemisen arvoinen, sillä osittain siinä tuli esiin sa-

mansuuntainen kritiikki kuin Kailalla, mutta piirin ehdottoman korkealle arvostaman Albert Einsteinin taholta. Schlick oli lähettänyt erään tuoreen käsikirjoituksensa Einsteinille luettavaksi ja piirissä käytiin nyt lävitse hänen saamansa vastaus. Kirje on säilynyt ja kovasti kulunut, ilmeisesti kiertänyt monissa käsissä. Sen keskeinen kohta kuului:

”Yleisesti katsoen esityksenne ei sikäli vastaa minun käsitystapaani, että pidän Teidän koko käsitystänne niin sanoakseni liian positivistisena. Fysiikka tarjoaa kylläkin aisti-elämysten välisiä relaatioita, mutta vain välillisesti. Sen olemusta väittämä ei luonnehdi millään tavoin tyhjentävästi. Sanon Teille suoraan: Fysiikka on yritys reaalisen maailman samoin kuin sen lainmukaisen rakenteen mallin käsitteelliseksi konstruktioksi. Sen on kuitenkin esitettävä eksaktisti meidän tavoitettavissamme olevien aisti-elämysten empiiriset suhteet; mutta ainoastaan siten se kytkeytyy viimeksi mainittuihin.” (MS 98)

Viikkoa myöhemmin kokoonnuttiin siis käsittelemään Kailan kirjaa. Rose Rand oli kirjoittanut siitä huolellisen Wienin piirin arkistossa säilyneen tiivistelmän (WK.37a ja b), jossa hän selosti, miten Kailan kritiikin kohteena olivat muun muassa Carnapin näkemykset tieteen kielen ekstensionaalisuudesta ja kaikkien tieteellisten väitteiden ratkaistavuudesta ja miten Kaila perusteli ei-havaittavia asioita koskevaa todennäköisyyspäättelyä.

Schlick ja Waismann eivät käyttäneet puheenvuoroja keskustelussa. Ilmeisesti he eivät olleet paikalla. Selittävä tekijä saattaa olla se, että Wittgenstein oli päättänyt luentonsa Cambridgessä ja tullut tai tulossa Wieniin, jossa hän alkoi seuraavalla viikolla esitellä näille kahdelle uusille käsityksiään. Neurath puolestaan boikotoi tuossa vaiheessa kokouksia, koska Schlick oli edellisen kevään lopussa hylännyt hänen kirjankäsikirjoituksensa ja hän valmisteli uutta. Muutoin ryhmä oli edustava. Lisäksi kokoukseen oli saatu Carl G. Hempelin arvio Kailan esityksestä logiikan näkökulmasta. Hempel oli Reichenbachin oppilas Berliinistä ja hänen kahta työpaperaiaan aiheesta oli käsitelty jo sikäläisessä seminaarissa. Hän oli viettänyt syksyn 1929 Wienissä.

Hempel selitti, että relaation järjestys ei mitenkään edellyttänyt ajan ja sen suuntautuneisuuden ajattelemista siihen mukaan, kuten Kaila kuvitteli. ”Nämähän ovat metamatemaattisia edellytyksiä, joita ilman ei ylipäänsä

voida rakentaa mitään teoriaa ja jotka ovat olennaisesti elementaarisempia kuin Kailan esittämä suuntautuneisuuden käsitteen edellytys.”

Kurt Gödel huomautti tähän relaatioiden teorian palautettavuudesta korkeamman kerlatuvun luokkien teoriaan.

Toisena keskustelun kohteena oli koetun ajan ja avaruuden konstituotavuus. Kaila oli arvellut, ettei rajallisista elementeistä voisi konstruoida ääretöntä moninaisuutta, mitä Carnap ei hyväksynyt. Sitä paitsi havaintoavaruuden äärettömyys ei hänen mukaansa ollut ”mikään aktuaalinen äärettömyys, vaan mahdollisuuden äärettömyys”. Hans Hahn kyseli Carnapilta, miten tämä konstituoit ajan. Pöytäkirja jatkoi:

”Herra Carnap: Fenomenaalinen aika on sarja äärettömän monia erillisiä elämyksiä, joista fysikaalinen avaruusaikakontinuumi konstituoidaan. Fysikaalisen avaruusaikakontinuumin elementit vastaavat sitten elämyksellisiä elementtejä samaan tapaan kuin reaalityt luonnollisia lukuja Russellilla. Herra Hahn: Miten siihen tulee jatkuva muutos? Herra Carnap: Ottamalla mukaan luonnonlait. Whiteheadia ja Russellia vastaan Kailan vastaväite pätee. Avaruuden ja ajan jatkuvuus ei ole minulla mikään lause, vaan sopimus. Yritämme järjestää havaitut laadut neliköiksi (missä myöhemmän korjauksen mahdollisuus jää avoimeksi) ja valita ei-havaittavalle yksinkertaisimman esitysmuodon. Vastoin Hahnin ja Whiteheadin en pidä mahdollisena esittää postulaatteja fenomenaalille maailmalle.”

Jatkossa Carnap huomautti: ”Kailalle on ehkä tehtävä se myönnitys, että fenomenaalisen ajan ja fenomenaalisen avaruuden avoimuus on otettava huomioon rakennettaessa fenomenaalista kieltä.”

Hahn puolestaan arveli, että Husserlin ja Kailan väitettä elämysten virtausluonteesta ei voi verifioida, koska siinä esitetään ylipäänsä kaikki elämykset luonteeltaan tällaisiksi. Asiasta oltiin yleisesti samaa mieltä. Fenomenologian tuntijana Kaufmann kiinnitti huomiota siihen, että jotta jokin voitaisiin käsittää olioksi, *das Ding*, pitää Husserlin mukaan edellyttää sen jälleentunnistettavuus. ”Herra Carnap: Siinäpä se ongelma onkin.” Jatkossa Kaufmann vielä huomautti, että Carnapin konstituutioperiaate ei puhu olioista, vaan kuvaustavoista.

Carnap itse ryhtyi pohtimaan uudenlaisen konstituution mahdollisuutta: ”Elämysajalle

voidaan ehkä esittää useampia ulottuvuuksia, jos jokaiseen tietyn moninaisuuden omistavaan hahmonomaiseen elämykseen liitetään ulottuvuus. Yksiuotteinen fysikaalinen aika olisi silloin konstituotava näiden elämysulottuvuuksien vastaavuuksien pohjalta.”

Vielä käsiteltiin sitä Kailan väitettä, että Carnapin analyttisen ekvivalenssin periaate hävittää tieteestä tulevaisuutta koskevat lausumat ja lausumat ei-havaittavasta. ”Tähän herra Carnap huomautti: Näitä lausumia esiintyy tietysti tieteessä, mutta niiden mielen antavat niiden totuusehdot.” Carnap ei nähnyt aihetta antaa asiassa periksi. Hän päin vastoin myönsi itsestään selväksi sen, ettei hänen kannaltaan voinut erottaa nykyistä sisältöä menneestä. Millään tavoin ei keskustelussa ryhdytty kumoamaan Kailan hahmopsykologiaan perustuvia väitteitä fenomenaalista maailmasta. Carnap päinvastoin ryhtyi kaa-vailemaan, miten konstituutio saattaisi olla kuviteltavissa Kailan tarkoittamien ”alkuperäisen moninaisuuden” sisältävien hahmoelämysten pohjalta.

Seuraavana päivänä keskustelun jälkeen Carnap laati Kailalle perusteellisen viisiliuskaisen kirjeen (*GHvW*). Hän ilmaisi tyytyväisyytensä Kailan kuvaukseen konstituutiojärjestelmästä. Kailan analyttisen ekvivalenssin käsitteelle antama painoarvo kiinnosti häntä erityisesti, koska periaate oli ollut hänen mielestään aivan itsestään selvä. Relaation suunnan ja ajan Carnap erotti lainaamalla pitkään Hempelin työpaperia. Hän arveli, että Hempelillä oli tässä asiassa enemmän ymmärtämystä Kailaa kohtaan kuin hänellä itsellään.

Sen sijaan Kailan esittämät väitteet tiedon psykologiasta olivat Carnapin mielestä keskustelulle avoimia ja toistaiseksi ratkaisemattomia kysymyksiä. Ne saattaisivat tehdä tarpeellisiksi muutoksia konstituutiojärjestelmään, mutta tiedon loogisia periaatteita ne eivät koskettaisi. Alkeiselämysten sisäinen moninaisuus ja analysoimattomuus voisi olla tarpeen hyväksyä. Avaruuden ja ajan konstituominen rajattomina olisi perusteltua. Kailan luettelemista psykologisista tosiseikoista seuraisi, että havaintomaailman konstituutio tulisi osittain hankalammaksi, osittain ehkä helpommaksikin. ”Jos esimerkiksi (s. 71) elämyksillä on sisäinen moninaisuus, niin täytyy valita toiset atomilauseet. Niiden yksilöt esiintyisivät silloin jakamattomina yksikköinä; mutta sitähän ne olisivat myös todellisuudessa.” Sen sijaan minkäänlaisia rajoituksia loogiselle me-

todilleen Carnap ei hyväksynyt eikä hän katsonut sen sulkevan mitään pois. Esimerkiksi tulevaisuuslausumien mieli oli niiden toutusehdoissa eikä missään ”tarkoittamisessa”:

”Konstituutiojärjestelmässä aivan samoin kuin reaalityieteessäkin jokainen menneisyysväittäjä, samoin jokainen tulevaisuusväittäjä (kumpainenkin suhteessa fysikaaliseen maailmaan, sillä tästä tiede puhuu) esitetään vain todennäköisenä.”

Kailan muotoilu realismille ei ollut riittävän täsmällinen, jotta siihen voisi ottaa kantaa. Carnap kokosi arvionsa: ”... psykologiset ja sisällölliset-tietoteoreettiset esityksenne sisältävät monia tärkeitä näkökohtia. Mutta useimmat näistä kysymyksistä eivät näytä vielä nykyään mahdollisilta lopullisesti ratkaistaviksi. Ja pidän myös täysin mahdollisena sitä, että monissa näistä kysymyksistä oikeaksi osoittautuu Teidän käsityksenne eikä minun *Aufbaussa* edellyttämä. Mutta vaikka olisitte kaikissa sisällöllisissä kysymyksissä oikeassa, niin se ei nähdäkseni vaikuttaisi tiedon loogisiin periaatteisiin. Epäilyyn ennen muuta loogista metodia ja analyttisen ekvivalenssin periaatetta kohtaan en ole koskaan tullut sen enempää Teidän esitystenne takia kuin muissa keskusteluissa poikkeavien käsitysten edustajien kanssa.”

Kun *Erkenntnis* sitten (1931, s. 75-77) julkaisi arvostelun Kailan kirjasta, sen tekijänä ei ollut valmiin tekstin kirjoittanut Rose Rand, vaan Carnap. Hän toisti olennaisesti samat näkökohdat kuin kirjeessään. On oikeampaa puhua vastineesta kuin kirjanarvostelusta. Sellaisen mahdollisuuden Kaila oli kylläkin itse alkujaan viitannut kirjeessään Schlickille.

”Minkä kustantajan kautta työnne on Saksassa saatavissa?” Carnap kyseli kirjeensä lopussa. Voi epäillä, että saatavuudessa oli ongelmia.

Suunta psykologiaan

Kaila nimitettiin teoreettisen filosofian professoriksi Helsingin yliopistoon 27.6.1930. Hänen vastuualueeseensa kuului myös koko psykologia ja pian hän oli perustamassa psykologian laboratoriota. Turussa filosofia oli saanut voiton Kailan kokeellisyksiköisestä otteesta, vaikka sielläkin hänelle teki psykologisen väitöskirjan Pentti Renvall, sittemmin historioitsi-

jana tunnettu. Psykologisen tutkimuksen saaminen jaloilleen Suomen valtionyliopistossa oli Kailalle suuri käytännöllinen haaste, joka osittain selittää hänen filosofisten intressiensä ohentumista uuden virkakauden alussa.

Carnapin ehdotuksesta Kaila lähetti kyllä kirjansa uuspositivismista Hempelille, joka puolestaan laati hänelle 3.1.1931 päivätyyn pitkän sovinnollisen kirjeen (*GHvW*). Reichenbachin seminaarissa oli keskusteltu Kailan vastaväitteistä edelleen ja yritetty löytää niille Carnapia myötäsukaisempaa käsittelytapaa. Se ei kuitenkaan muuttanut tilannetta.

Loppukeväästä 1931 Kaila lähti jälleen matkalle, nyt sekä Berliiniin että Wiiniin. Ilmeisesti hän oli jälleen yhteydessä Schlickiin, sillä Schlick mainitsi kirjasarjan toimittajakumppanilleen Frankille 2.5.1931 (*MS 100*):

”Edelleen haluaisin kääntyä E. Kailan puoleen (professori Helsingissä; olemme toki kertoneet Teille hänestä) kysyäkseni, haluaisiko hän ottaa vastuulleen yhden niitten. Hänen peruskatsomuksensa ei tosin täysin yhtene meihin, mutta on kuitenkin aivan samassa suunnassa. Hänen työnsä käsittelevät meidän aiheitamme hyvin järjellä tavalla.”

Kadonneessa vastauksessaan Frank lienee sanonut jotain epäilevää, sillä seuraavaksi Schlick kommentoi 24.5.1931 (*MS 100*):

”En toistaiseksi aloita neuvotteluja Kailan kanssa, vaan pyrin ensin selvittämään suullisissa keskusteluissa (hän tulee pian taas luoksemme), pystyykö hän kirjoittamaan meille kokonaan metafysiikasta vapaan niitten. Hän on hyvin järjellä ihminen.”

Myöhemmin asiaan ei säilyneissä kirjeissä palattu. Kailan vähän tunnetulla tunnustelumatkalla 1931 näyttäisi olleen päätarkoituksena yhteyksien solmiminen Wiiniin psykologian alalla, mutta samalla Kaila tapasi filosofeja. Postikortti Reichenbachille (*HR 014-53-05*) kertoo, että Kaila oli tulossa Berliiniin 1. kesäkuuta muutamaksi päiväksi ja halusi vihdoinkin tutustua tähän henkilökohtaisestikin. Vuotta myöhemmin Wienistä lähetetty kortti (*HR 014-53-04*) valaisee tapaamista. Kaila esitti kiitokset Reichenbachin tuoreesta julkaisusta *Die Axiomatik der Wahrscheinlichkeitsrechnung*, jonka hän oli juuri saanut:

”Oletteko tällä välin tehnyt esityksen käsittevämmäksi vai olenko vain itse siihen

paremmin asennoituva? Joka tapauksessa esitys näyttää minusta, sikäli kuin ensimmäisen lehtelyyn perusteella pystyn arvioimaan, valaisevalta ja selkeältä eikä perusajatuksiltaan niin vaikealta kuin silloin Berliinissä, kun sain nähdä käsikirjoituksenne. En tosin voi sanoa, milloin pääsen paneutumaan painokassisältöiseen työhön, koska toistaiseksi olen tekemisissä kovin toisenlaisten asioiden kanssa.”

Kailan papereissa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) arkistossa on säilynyt lähettämättä jäänyt luonnos kirjeeksi Hempelille heinäkuulta 1931. Siinä Kaila totesi käyneensä Wienissä keskusteluja Carnapin kanssa. Nyt hän myösi erehtyneensä relaatioita koskevassa asiassa.

Näissä oloissa Kaila suuntasi voimansa filosofian asemesta psykologiaan. Karl ja Charlotte Bühler Wienissä olivat lähtöisin olivat saaneet virikkeensä Würzburgin koulusta, jonka suuntautuminen oli kiinnostanut Kailaakin jo väitöskirjavaiheessa. Näyttäisi siltä, että Kaila solmi matkallaan yhteyden juuri näihin kahteen, joiden työpanos oli maailmankuulua. Joka tapauksessa Kaila vietti Wienissä Karl Bühlerin laitoksella Rockefeller-säätiön rahoituksen turvin psykologitutkijana koko alkupuoliskon vuodesta 1932 ja samoin vuodesta 1934.

Filosofiset virikkeit jäivät ensin mainittuna keväänä vähäisiksi, sillä Wienin piiri ei silloin kokoontunut lainkaan, koska Schlick oleskeli vierailijana Yhdysvalloissa ja Carnap oli siirtynyt professoriksi Prahaan. Keskustelut yksittäisten filosofien ja loogikkojen kanssa olivat tietysti mahdollisia silloinkin, kun piiri ei kokoontunut. Jälkeenpäin Kaila muisteli esimerkiksi Kurt Gödeliä, jonka tulokset vahvistivat uudella vakuuttavuudella sitä Kailan jo ennen Gödeliä esittämää mielipidettä, että tieteessä esiintyy ratkaisemattomia kysymyksiä.

Kailan tietoteorian pääkysymyksiä käsitelneiden luentojen käsikirjoitukset (SKS, laatikko 6) syksyltä 1932 ja seuraavalta keväältä kertovat välienselvittelystä Reichenbachin aikaa ja avaruutta koskevien käsitysten kanssa, varauksellisuudesta positivismia kohtaan, realistisen kannan tapailuista. Eräässä vaiheessa Kaila ilmaisi pitävänsä realismia ja positivismia uskon asioina. Sitten hän kirjoitti muistiin 1.3.1933: ”En näe tällä hetkellä mitään mahdollisuutta toteuttaa positivistista ohjelmaa lievemmissäkään muodossaan. [...] Siis onkin, *nolens volens*, jälleen palattava vanhaan realismiin.” Kaikessa tiedossa oli aineksia, jot-

ka ylittivät ”puhtaasti annetun”. Ajatusta tiedon ”annetusta” lähtökohdasta ei ylipäänsä voinut kritiikittä hyväksyä. Luentojensa lopussa Kaila taas päätyi todistelemaan, että ”tajunnasta riippumattoman tosiolevaisen” käsite on vailla mieltä. Sen päätelmän voi tehdä, että Kaila oli valinnut uuden suunnan ja vain sen keskustelukumppanikseen, omaksui sen tekstejä ja lähteitä, etsi tietä lähestyä sitä..

Suuntauksen kommunikaation painopiste oli siirtynyt Reichenbachin yhdessä Carnapin kanssa toimittamaan *Erkenntnis*-lehteen ja konferensseihin. Vasta keväällä 1935 Schlick onnistui elävöittämään iltaseminaarinsa uudelleen uusien osallistujin ja uudella aiheella, Wittgensteinin tuoreilla käsikirjoituksilla. Kaila teki *Erkenntnis*-lehteen aikaa myöten kaksi kirjoitusta, ensin arvostelun Jörgen Jörgensenin historiallisesta johdatuksesta logiikkaan, sitten Karl Bühlerin vuonna 1934 ilmestyneestä teoksesta *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Kumpaisenkin ilmestyminen viipyi kauan. Carnap mainitsi kirjeessään Reichenbachille 1.2.1935 (HR 102-61-05): ”Kailan arvostelu Bühleristä näyttää minusta kovin pitkältä. En itse mielelläni kirjoittaisi tästä hänelle, mutta lähetän Teille käsikirjoituksen ja jätän asian ratkaistavaksenne.”

Charlotte Bühlerille ja hänen yhteistyökumppaneilleen tutkimuskohteet tarjonneessa suuressa Wienin orpokodissa Kaila selvitti ensimmäisen puoli vuotta kestäneen matkansa aikana imeväisikäisten reaktioita ihmiskasvoihin. Hän julkaisi aiheesta parhaana pitämänsä psykologisen tutkimuksensa *Die Reaktionen des Säuglings auf das menschliche Gesicht* (1932). Bühler-yhteyksien vuosina valmistui myös Kailan yhä uusiin painoksiin yltänyt psykologinen pääteos *Persoonallisuus* (1934). Viimeksi mainittu käännettiin ruotsiksi ja herätti melkoisesti huomiota sielläkin, mutta Rockefeller-säätiölle mainittu aikomus kirjan kääntämiseksi saksaksi ja englanniksi ei toteutunut. Säätiön Euroopan asioita Pariisista käsin valmistellut ja tuen kohdemaissa vierailut T. B. Kittredge selosti raportissaan vuoden 1934 lopussa, että Kaila on ”johtava psykologi pohjoismaissa ja työskentelee realistisesti teoreettisesti merkityksellisten lapsen kehitykseen liittyvien ongelmien parissa”. Säätiön papereissa Kaila esiintyi ”filosofian ja psykologian” professorina, mikä vastasi tosiasiallista tilannetta. Uusien tutkimusten motiivit eivät sittenkään olleet niin kaukana Kailan hetkeä aikaisemmasta filosofiasta kuin voisi luulla: intentio-

naalisuuden synty ja symbolifunktion luonne. Voisi sanoa, että Kaila jatkoi empiirisissä tutkimuksissaan todisteiden hankkimista sille perusasetteelle, joka oli asettanut hänet filosofiaan Carnapin kanssa vastakkain.

Todettakoon, että Wienin kaupunki alkoi vetäytyä Charlotte Bühlerin kehityspsykologisista hankkeista vuoden 1934 poliittisen käänteen seuraamuksena. Myös Rockefeller-säätiö lopetti tukensa maan epävakaiden olojen takia. Kun Itävalta sitten liitettiin kolmanteen valtakuntaan, sekä Charlotte että Karl Bühlerillä oli edessään maanpakolaisuus, ensin mainitulla syntyperänsä ja viimeksi mainitulla poliittisten katsomustensa vuoksi.

Filosofisen Wienin piirin maagisimmat vuodet olivat Kailan pitkien Wienin oleskelujen aikana itse asiassa jo takanapäin. Carnap ja Frank vierailivat vain harvoin Prahasta, Feigl pysyi Yhdysvalloissa, Neurath joutui maanpakolaiseksi keväällä 1934. Samana vuonna piirin matemaatikkotuki Hans Hahn kuoli. Waismann joutui luopumaan Schlickiä avustavan kirjastonhoitajan tehtävästä, käytännössä Schlickin ainoasta ”assistentuurista”. Lopuksi Schlick murhattiin 1936. Kirjavat kohtalot odottivat muitakin, onnekkaimpina ne, jotka olivat ajoissa päässeet siirtymään Englantiin tai Yhdysvaltoihin. Carnap esimerkiksi opiskeli englantia ja toivoi Rockefeller-stipendiä, mutta filosofiksi luokiteltuna hänellä ei ollut mahdollisuutta saada sellaista käytännöllisemmin suuntautuneelta säätiöltä. Ehkä osuvana mainintana Kailasta noiden aikojen filosofiseurassa on pidettävä Gustav Bergmannin luonnehdintaa Wienin piirin ulkomaisista vieraista: ”Ainoa muistikuvani erityisestä henkilöstä on suomalaisesta, Kailasta, miellyttävästä ja vakavasta mutta vaiteliasta hahmosta.”

Rockefeller-säätiöltä Kaila sai rahoitusta myös vuosina 1935–1936 lapsipsykologisten tutkimustensa jatkoon, tarkemmin sanoen Arvo Lehtovaaran assistenttuuriin kaksostutkijana, vähäisemmässä määrin myös Kai von Fieandtille. Vasta psykologisten töiden valmistuttua ja toisten ryhdyttyä jatkamaan niitä Kaila saattoi virittyä täysipainoisemmin filosofialle.

Loogista empirismiä Pohjolaan

Kaila ei suinkaan ollut tietämätön Euroopan tapahtumista. Natsien valtaannousu Saksassa pakotti Reichenbachin jo 1933 maanpakolai-

suuteen. Hän onnistui saamaan ensimmäisen täyden professuurinsa Istanbulista. Saman vuoden lopussa Kaila järjesteli Suomessa joitakin luentotilaisuuksia niin ikään juutalaisena virkansa menettäneelle psykologi Adhemar Gelbille ja vetosi hänen puolestaan myös ruotsalaisiin kollegoihinsa. Itävallassa Kaila oli 1934 todistamassa lähes kansalaisedoksi paiseita levottomuuksia, jotka päättyivät austrofasistisen diktatuurin pystyttämiseen. Sen toimesta Ernst Mach -yhdistys lakkautettiin ja Carnapin ja kumppaneiden pamfletti *Wissenschaftliche Weltauffassung* samoin kuin Neurathin siihenastiset paperit takavarikoitiin.

Ruotsalaiselle Åke Petzällille Kaila kirjoitti Wienistä 1.6.1934 (ÅP):

”Maanosaammehan uhkaa selkeä ei pelkää poliittinen, vaan ennen muuta henkinen ’balkanisoituminen’, vajoaminen primitiiviselle tasolle kaikkine sellaiselle tunnusomaisine kammottavine oireineen. Minusta näyttää siltä, että jokaisen on nyt tehtävä se vähäinen, minkä voi, vastustaakseen tätä todellista länsimaiden perikatoa. Lainaan täällä kahvilassani päivittäin Svenska Dagbladetin (ollakseni jollain lailla perillä maailman tapahtumista; wieniläiset lehdet ovat ankan sensuurin alaisia). Tuntee iloa ja ylpeyttä, että vielä on olemassa vapaa Pohjola, johon Suomikin kuuluu.”

Pian osoittautui, että Pohjolakaan ei ollut aivan ongelmaton. Kaila oli kirjoittanut Petzällin aloittamaan filosofiseen lehteen *Theoriaan* kriittisen artikkelin Albert Einsteinin uskonnosta. Hän päätti sen viittaamalla Einsteinin kirjeenvaihtoon keväältä 1933, jolloin Einstein irtisanoutui Preussin tiedeakatemiasta ja Saksan kansalaisuudesta. Einstein kiisti häneen kohdistetut syytökset osallistumisesta saksalaisvastaiseen kampanjaan ulkomailla. Sanojensa mukaan hän oli vain tuominnut antisemitismien etenemisen. ”Saksan tapahtumat sen jälkeen osoittavat, että tuomio ei ole ollut liian jyrkkä”, Kaila kommentoi. Petzäll puuttui tekstikohtaan, vakuutti vihaavansa Natsi-Saksaa, mutta karttavansa lehdessä kaikkia lausuntoja kolmannesta valtakunnasta. Kaila suostui kirjelappusessaan 7.11.1934 (ÅP) kirjoituksensa typistämiseen tältä kohdista.

Monet Wienin piirin teesit olivat olleet Kailalle, kuten hän sanoi, ”vaistonvaraisesti” täysin mahdollisia hyväksyä, mutta näihin aikoihin hänestä alkoi tuntua, että hän on pääsemässä niiden luonteesta selvytyteen. Ne eivät

olleetkaan loogisia, vaan niillä oli asiasisältö ja sen vuoksi niitä saattoi myös epäillä. Tämä merkitsi uuden filosofisen suuntautumisen alkua. Kaila piti esitelmän Heinrich Gompertzin kotona kokoontuneessa filosofisessa piirissä. Tapauksesta 13.6.1934 (ON 276) Otto Neurathille raportoinut Heinrich Neider totesi siitä vain: "Aika sekava." Schlickin levittämistä Wittgensteinin ajatuksista huolestunut Neurath puolestaan kirjoitti samanmieliselle piirin "vasempaan siipeen" kuuluneelle Neiderille 22.9.1934 (ON 276): "Pian on olemassa osittain auktoriteettimme tuella toisaalta wittgensteinilaisia (viittaa Kailaan) ja toisaalta meiltä kysyllään, miten olemme niin kovasti olleet Wittgensteinin kannalla."

Carnap oli saanut Prahaan Kailan Wienistä lähettämän kirjeen, jossa suomalaisfilosofi selitti, että hänellä olisi nyt aikaa tutkia kollegan teosta *Logische Syntax der Sprache*. Kirjasta oli jo olemassa korjausvedokset ja Carnap pyysi 28.2.1934 (MS 95) Schlickiä antamaan ne Kailalle, jos ne joutaisivat. Schlick keskusteli pariin kertaan Kailan kanssa ja luovutti vedokset. Kaila osallistui sittemmin syyskuussa 1934 Prahassa järjestettyyn yleiseen filosofikongressiin, mutta sen sijaan Neurathin kutsuun tulla Wienin piirin sen yhteydessä järjestämään suunnittelemansa Pariisin suurkokouksen "esikonferenssiin" Kaila vastasi kieltävästi.

Kailan uutta filosofista aloitusta ilmensi hänen *Theoriaan* laatimansa kirjoitus loogisesta behaviorismista. Hän otti siinä kriittisesti kantaa Neurathin ja Carnapin alulle panemaa fysikalismia vastaan ja samasta aiheesta hän esitelmöi Ruotsissa, osana pohjoismaista suuntautumistaan. Mitään laajempaa systemaattista filosofista työtä Kailalla ei ollut mielessä. Hän ilmaisi Wienin kirjeessään Petzällille 1.6.1934 (ÅP) haluavansa "odottaa, kunnes Carnapin, Schlickin, Popperin ja mahdollisesti Wittgensteinin ja Waismannin uudet julkaisut ovat käsillä, jotta saan tilaisuuden ottaa myös ne huomioon".

Carnapista hän suostui tekemään arvostelun *Theoriaan*. Valmistuminen pitkittyi, sillä teos oli äärimmäisen tekninen. Lopulta se osoittautui Kailalle pettymykseksi. Petzällille hän selitti Helsingistä 13.8.1935 (ÅP) lähettämässään kirjeessä: "Ja tätä, minkä tässä voin luottamuksellisesti ilmoittaa, en pysty lausumaan julkisesti. Carnap on vanha ystäväni ja pidän hänestä. Haavoittaisin häntä mitä syvimmin, jos sanoisin rehellisen mielipiteeni hänen kirjastaan. Enkä halua esittää sovinnai-

sia fraaseja..." Lopulta Petzäll onnistui taivuttelemaan Kailan ja arvostelu ilmestyi 1936, ei tosin aivan yhtä kriittisenä kuin kirjeen arvio.

Tosiasiaa Kailan ja Carnapin ajattelu kehittyi eri suuntiin. Carnap oli päätyntyn siihen, että filosofia saattoi olla vain tieteen kielen loogikkaa ja että kaikki sisällölliset kysymykset kuuluivat erityistieteisiin. Kailasta kehittyi, jos näin voisi sanoa, enemmän "empiristi" kuin "looginen", kun taas Carnapin tapauksessa sanojen keskinäinen painotus oli päinvastainen. Toisin kuin Carnapilla, tietoteoria ei muuttunut Kailalla yksinomaan logiikan sovellukseksi.

Neurath oli päätyntyn kuvatilastollisen yrityksensä vetäjäksi Haagiin ja organisoisi sieltä käsin Carnapin, Frankin ja yhdysvaltalaisen Charles Morrisin kanssa liittoutuneena Wienin piiriä kansainvälisissä puitteissa jatkavan "tieteen yhtenäisyyden liikkeen" konferensseja, joita pidettiin Pariisissa, Kööpenhaminassa ja Cambridgessä sekä viimein Harvardin yliopistossa. Kaila sai näihin kaikkiin Neurathilta viralliset kutsut järjestelytoimikunnan nimissä, mutta ei osallistunut mihinkään. Ilmeisesti ohjelmassa vakituisesti ollut ajatus yhtenäisestä tieteen kielestä, tarkemmin sanoen "fysikalismien" kehittäminen, ei häntä houkuttellut. Sen sijaan Kaila suuntautui todellisuusprobleemaan. Hän kirjoitti 1935 Petzällille, ettei ollut mahdollista tehdä tiukkaa eroa "metafyysisten" ja "tieteellisten" kysymysten välille. Loogisen empirismin nimike muodostui kuitenkin väljästi yhdistäväksi.

Vuoden 1936 lopulla Kaila julkaisi Filosofisen yhdistyksen Acta Philosophica Fennicassa tutkimuksensa *Über das System der Wirklichkeitsbegriffe: Ein Beitrag zum logischen Empirismus*. Ei ole tietoja siitä, että hän olisi yrittänyt saada sitä Frankin ja Schlickin tuolloin vielä ilmestyneeseen wieniläissarjaan. Chicagon yliopistoon siirtynyt Carnap kiitti monografiaa kirjeessään 21.12.1936 (GHvW) sanoin: "Olen lukenut sen erittäin kiinnostuneena ja myös täysin yhtä mieltä olennaisissa kohdissa. Näkemysten poikkeamiset yksittäisissä kysymyksissä ovatkin tietysti väistämättömiä."

Arvoituksellisen vähäpuheinen kirje yhdesä sitä postissa seuranneen Carnapin kirjasen *Testability and Meaning* (1937) kanssa sai Kailan jopa epäilemään, oliko Carnap enää katsottava empiristiksi. Samaan epäilyyn päätyi Kailasta riippumatta ja erilaisin perustein Neurath. Carnap sen sijaan vakuutti, että hän

vain nuotoili empirismin teesiä uudella tavalla eikä nähnyt siinä Kailan nytemmin painotamalla havaintoon palauttavuudella yhtä suurta merkitystä kuin Kaila. Voisi sanoa, että asetelmat olivat kääntyneet jokseenkin päinvastaisiksi *Aufbaun* ajoista, vaikka ei Carnap tietenkään uuden kantansa mukaisesti tarpeellisina pitämiään, havaintoon palautumattomia käsitteitä realismilla puolustanut.

Kaila alkoi saada seuraajia myös filosofian alalla. Erik Stenius ja Uno Saarnio matkustivat seuraamaan suurta Pariisin kongressia ja myös Kööpenhaminan vähäisempi kokous herätti innostusta pohjoismaissa järjestettynä. Max Söderman lähti Wieniin ja Prahaan, Oiva Ketonen loogiikan opintoihin Göttingeniin. Varmaan viimeistään näihin aikoihin vakiintui käsitys Kailasta suurin piirtein Wienin piiriin kuuluneena, varsinkin, kun Kaila itse tarkisti käsityksiään. Näkemystä on pidettävä vääränä ainoastaan siinä tapauksessa, että Kailan ja monien muiden piiriä ulkoapäin lähestyneiden tavoin luullaan piirin katsomusten olevan tiivistettävissä suppeaksi joukoksi teesejä tai dogmeja, kiinteäksi ”koulukunnaksi”. Näin ei kuitenkaan ollut. Puhe Wienin piirin ”jäsenistä” on metaforien käyttöä. Jäsenkirjoja ei tunnettu, jollei sellaiseksi katsota Schlickiltä saatua kutsua torstaiseminaariin. Kaikkiaan Wienin piiri ja looginen empirismi olivat olennaisia erikantaisuuksia ja muuttuvia käsityksiä sisältäviä prosesseja, vain eräänlainen verkosto, kuten nykyisin sanottaisiin. Tässä verkostossa Kaila oli kiistatta mukana. Siihen hän halusi vetää oppilaansakin.

Ruotsissa Petzäll pyrki kehittämään lehteään *Theoriaa* tämän liikkeen kansainväliseksi keskusteluforumiksi. Pohjoismaissa luontevia kontakteja itsekään Wienissä käyneelle ja piiristä 1931 kirjaseen *Logistischer Positivismus* Göteborgissa julkaisulle Petzällille olivat piirin kanssa kiinteään yhteistyöhön ryhtynyt Kööpenhaminan yliopiston professori Jörgen Jørgensen ja vuosikymmenen puolivälissä Wieniin sekä yhteistyöhön erityisesti Neurathin kanssa Norjasta hakeutunut nuori Arne Naess. Neurathin käynti Tanskassa, Ruotsissa ja Norjassa vahvisti näitä yhteyksiä. Käänteentekevä oli tieteen yhtenäisyyden liikkeen konferenssi Kööpenhaminassa 1936 yhtenä esiintyjänään fysiikan pohjoismaisen suurnimi Niels Bohr. Petzäll kirjoitti Kailalle 8.8.1936 (ÅP) sen tunnelmista ja merkityksestä lehdelleen: ”...oppilaasi Söderman tulee antamaan Sinulle objektiivisen ja perusteellisen selostuksen. Hän osal-

listui myös *Theorian* hyväksi järjestämänsä taapaamiseen. Ei pelkästään Wienin piirin vanha kaarti, vaan koko joukko lähisukuisesti tai kriittisesti asennoituvaa muuta väkeä eri maista osoitti vilkasta kiinnostusta *Theoriaan* ja halusi mielellään olla mukana debatissa.”

Kansainvälistäessään lehteään Petzäll onnistui saamaan kirjoittajikseen pitkäaikaisen Wienin yhdyshenkilönsä Viktor Kraftin lisäksi Neurathin, Frankin ja Hempelin. Saksassa syntyperänsä vuoksi viralta pannut uuskantilaiset Ernst Cassirer – entinen Hampurin yliopiston rehtori – ja Ernst von Aster saivat turvapaikan Ruotsissa, Cassirer professuurin Göteborgissa. Kumpainenkin oli valmis keskusteluun loogisten empiristien kanssa. Tapahtumien edetessä Cassirer päätyi Yaleen Yhdysvaltoihin ja von Aster Istanbuliin.

Kirjeessään Petzällille 28.1.1937 (ÅP) Kaila oli johdolla muutaman vuoden opiskelleen oppilaansa asialla:

”Lähetän ohessa erään oppilaani, G. H. von Wrightin kirjoituksen. Hän on erinomaisen lahjakas nuorukainen! Kuten näet, kysymyksessä on tiivis yhteenveto todennäköisyysprobleemin nykytilasta, mielestäni hyvin tehty, niin yleistajuinen kuin käsitellyt varsin hankalat asiat sallivat.”

Noin kuukauden päästä Petzäll tiedotti, että kansainvälistyvään lehteen ei enää sopisi sellainen ruotsinkielinen kirjoitus. Todennäköisyysaiheesta Kaila oli pitänyt ainoan varsinaisen alustuksensa Wienin piirissä. Hän vastasi paluupostissa tiukemmalla puolustuksella oppilaalleen kuin koskaan. Kuten tiedämme, von Wright ei luovuttanut. Todennäköisyys ja induktio tulivat myöhemmin olemaan hänen väitöskirjansa aihepiiri. Ehkä Neurath oli osunut oikeaan nähdessään Kailassa jotakin Schlickin kanssa yhteistä wittgensteinilaista, sillä Kaila antoi oppilaalleen tenttikirjaksi *Tractatuksen*.

Kailan yhteydenpidosta von Wrightin kanssa voi nostaa esiin yksityiskohdan. Kun Saksa liitti valtakuntaansa Tšekkoslovakian, Kaila ilmoitti kirjeessään 18.3.1939 (GHvW), että ”tuskin tulen tämän jälkeen julkaisemaan mitään Hitlerin kielellä”. Arvelu ei osunut oikeaan, mutta se kertoo siitä, miten Kaila 1930-luvulla tarkasteli asioita eurooppalaisesti suuntautuneena pienten maiden ja pohjoismaiden näkökulmasta.

Cambridgen kokoukseen lähdestä Kaila kieltäytyi vedoten siihen, että hän aikoi ko-

kouksen ajankohtana kesällä 1938 kirjoittaa kirjan. Hänen tietoteoreettinen pääteoksensa *Inhimillinen tieto: Mitä se on ja mitä se ei ole* (1939) oli todellakin tekeillä. Kaila sai kutsun myös vuoden 1939 syyskuun alun Harvardin konferenssiin. Hän totesi kirjeessään Neurathille 18.4.1939 (ON 254), ettei voinut tulla suuren veden taakse Yhdysvaltoihin, mutta selitti olevansa valmis osallistumaan liikkeen seuraavaan, kesällä 1940 Oslossa pidettäväksi suunniteltuun kokoukseen ja esitelmöimään siellä. Kokous ei koskaan toteutunut, sillä Saksa miehitti Norjan.

Loppunäytös

Teos inhimillisestä tiedosta ilmestyi Georg Henrik von Wrightin ruotsiksi kääntämänä vielä samana vuonna alkuperäisen kirjan kanssa. Cambridgen yliopistossa väitöskirjaan tähtääviä tutkimuksiaan harjoittava von Wright piti opettajaansa ajan tasalla sikäläisistä tapahtumista. Kirjeessään 5.4.1939 (GHvW) hän kertoi tavanneensa kahdesti ”suuren Wittgensteinin”, joka oli tehnyt heti häneen vaikutuksen:

”Vaikka hänen filosofiansa on varsin kaukana meidän Helsingissä noudattamistamme linjoista, niin uskon, että näissä on yhteinen ydin. Olisi hyvä tehtävä yrittää tulevaisuudessa löytää ja korostaa tätä yhteistä. Uskon osaltani, että pieni kurssinmuutos on tarpeen.”

Zell am Seen vuorimaisemista Salzburgin alueelta lähettämässään postikortissa Kaila ilmaisi iloitsevansa von Wrightin Wittgensteinilta saamista virikkeistä. ”Sinulla on ilmeisesti aidompi myötätunto hänen ajatteluaan kohtaan kuin minulla.” Huolissaan Kailan huomautuksesta von Wright täsmensi kirjeessään 9.7.1939 (gHvW):

”Valinta – niin näen asian – Wittgensteinin ja Carnapin-Tarskin linjan välillä koskee sitä, ollako ehkä vähäinen, mutta kuitenkin rehellinen filosofi vaiko itsepintainen matemaatikko. [...] Rehellisesti puhuen: Logiikka ei ole sen enempiä filosofiaa kuin Darwinin oppi 50 vuotta sitten (kukaan filosofi ei voinut välttää sitä materiaalina) ja sen vuoksi epäilen, että tulevaisuudessa Carnapin Logische Syntax tulee olemaan samanlaisten säälivien katseiden kohteena, joita me kohdistamme Haeckelin monismiin.”

”Sinun itsenäisyysjulistuksesi pelkäästään ilahduttaa minua...”, Kaila kirjoitti 13.7.1939 (GHvW) Trinity Colleegeen vastaukseksi lähettämässään postikortissa.

Ennen pitkää Kailan ja von Wrightin ruotsin kielelle saattama *Den mänskliga kunskapen* oli Carnapin käsissä Yhdysvalloissa. Hänkin pystyi lukemaan sitä, tosin vaivalloisesti. Carnapin laaja ja puhuva vastaus Kailalle on päivätty 15. tammikuuta 1940 (GHvW). Ajat olivat nyt toiset:

”Siitä hetkestä lähtien, kun Suomi tempautui mukaan Euroopan traagisiin tapahtumiin, olen ajatellut Teitä hyvin paljon. Seuraamme asioiden kulkua täällä vahvan osallistuvasti. Lehdet kertovat päivittäin laajasti Suomesta emmekä pelkäästään me eurooppalaiset, vaan myös kaikki amerikkalaiset, olemme yksimielisiä myötätunnossamme maatanne kohtaan. [...] Kun luen lehti uutisia ja näen kuvia tuhotusta Helsingistä, tulevat mieleeni eloiset muistot siitä ajasta, jolloin olen ollut Teidän kauniissa kaupungissanne, Viipurissa, Sortavalassa, Valamon saarella, Imatralla ja muilla paikoilla Suomessa ja ihastunut kauniiseen maahanne. Edelleen ajatukseni kulkevat siihen aikaan, jolloin ensimmäisen maailmansodan ensimmäisenä talvena olin hiihtäjäsojilaana Karpaateilla, jossa meillä ei kylläkään ollut paljon vaivaa venäläisistä, mutta riittävästi kylmyydestä ja nälästä vaikeiden kulkuyhteyksien takia. Sen vuoksi pystyn kuvittelemaan hyvin suomalaisten joukkojen taistelut ja ponnistukset. Mutta tiedän tietysti, että kylmyyden täytyy olla näillä pohjoisilla alueilla taisteleville joukoille vielä hyvin paljon pahempi.”

Tässä ei ole tarpeen mennä niihin – jälleen keran – yksityiskohtaisiin huomautuksiin, joita Carnap esitti Kailan kirjasta. Todettakoon vain, että hän oli päätenyt pitämään vaatimusta kaiken tiedon käännettävyydestä kokemuksen kielelle mahdolltomana ja epäili kaikkia yrityksiä määritellä taipumuksiin viittaavia käsitteitä ekstensionaalilla kielellä. Se merkisi samalla hänen omien aikaisempien kantojensa hylkäämistä. Paljon oli avointa.

Kailan kyselyyn mahdollisuudesta saada kirjansa julki kansainvälisellä forumilla Carnap vastasi viittaamalla uuteen sarjaan *Library of Unified Science*, jota yhtenäistieteellisen liikkeen pääorganisaattori Neurath toimitti Haagissa. Kaila voisi olla suoraan yhteydessä Neurathiin, Carnap ehdotti. Carnap kylläkin viittasi myös aikojen epävarmuuteen. Sarja oli hollantilaisen W.P. van Stockum & Zoon -kus-

tantajan jatko Neurathin yhdessä Carnapin ja Jörgen Jörgensenin kanssa Wienissä julkaisemille *Einheitswissenschaft* -vihkosille. Sama kustantaja julkaisi vuodesta 1939 aikauskirjaa *Erkenntnis* uudella pääotsikolla *The Journal of Unified Science*. Viimeinen numero päivättiin 1. huhtikuuta 1940. Saksa hyökkäsi Alankomaihin 10. toukokuuta. Oxfordiin päätyneen Waismannin Wittgenstein-kirjasta oli valmistunut lopullinen painovalmis versio, mutta se tuhoutui van Stockum & Zoonin pommituksessa. Neurath onnistui täpärästi pelastautumaan merelle tulevan vaimonsa Marie Reidemeisterin kanssa. Britit poimivat heidät pelastusveneestä ja internoivat Man-saarelle. Itävaltalaisena Neurath oli vihollisinaan, Suur-Saksan kansalainen. Sodan oloissa hänellä ei ollut takuita vastaan vapauduttuaankaan mahdollisuutta jatkaa organisaatio-työtään Englannissa. Hän kuoli ehdittyään vielä nähdä kolmannen valtakunnan kukistuvan.

Vastustajansa ja organisaattorinsa menetettyään loogisen empirismin liike hajaantui sodan jälkeisissä oloissa yksittäisten osallistujien filosofioiksi, joista lähes kaikista tuli uusilla vaikutusalueillaan perustavan tärkeitä.

Kaila julkaisi kotimaassaan kirjan *Über den physikalischen Realitätsbegriff: Zweiter Beitrag zum logischen Empirismus* (1942), toisella puolella rintamalinjaa kuin Wienin piiriin kuuluneiden ystäviensä suuri joukko. Suunniteltu *Dritter Beitrag* ei valmistunut. Kailan 1930-luvun jälkipuoliskolla valitsema tie alkoi näyttää syrjäpolulta, mihin jo Carnapin viimeinen kirje Kailalle vihjasi ja minkä Kaila lopulta joutui

myöntämään. Realismin houkutus virisi uudestaan.

HUOMAUTUKSIA:

Lainaukset Rudolf Carnapin ja Hans Reichenbachin kokoelmista (=RC ja HR) on esitetty Pittsburghin yliopiston (Archives of Scientific Philosophy) luvalla. Pittsburghin yliopisto pidättää kaikki oikeudet. Kiitän myös muita mainitsemani, erityisesti Rijksarchief in Noord-Hollandia (Centrum voor Wetenschapsarchieven) Wienin piirin arkiston mikrokorteista (=MS ja ON) sekä akateemikko Georg Henrik von Wrightia yksityisarkistonsa (=GHvW) avaamisesta toivomiltani osilta käyttööni, samoin kiitokset SKS:n kirjallisuusarkistolle Kailan kirjallisen jäämistön jäljennöksistä, Lundin yliopiston kirjastolle Åke Petzällin kokoelman kirjeistä (=ÅP) ja New Yorkiin The Rockefeller Archive Centerille. Korvaamatonta apua ASP:n aineistojen hyödyntämisessä olen saanut Konstanzin yliopiston filosofisesta arkistosta vastaavalta Brigitte Uhlemannilta.

Kirjoittaja on Oulun yliopiston aate- ja oppihistorian professori. Kirjoitus päättää laajan neliosaisen Kailaa ja Wienin piiriä käsittelevän kirjoitussarjan, jonka aikaisemmat osat on julkaistu Tieteessä tapahtuu -lehden niteissä 2/2002, 4/2002 ja 7/2002. Lokakuussa ilmestyi Ilkka Niiniluodon ja Heikki J. Koskisen toimittamana teos Wienin piiri (Gaudeamus 2002), jossa teemaa valaistaan lisää. Kirja sisältää Mannisen laajan artikkelin "Uuden filosofisen liikkeen ja sen manifestin synty".